

השכלה ותעסוקה במגזר החרדי

איתן רגב*

תקציר

פרק זה מאיר באור חדש כמה סוגיות מרכזיות הנוגעות להשתלבות חרדים בשוק העבודה, ובפרט את עוצמת הקשר בין השכלה לתעסוקה ולשכר במגזר החרדי. עבור המחקר פותחה שיטה חדשה ומדויקת יותר לזיהוי האוכלוסייה החרדית, אשר אפשרה ניתוח ברזולוציות גבוהות מבעבר והניבה תמונה מקיפה ומדויקת יותר של דפוסי התעסוקה וההשכלה במגזר זה. הממצאים מצביעים על השפעה חיובית ניכרת של השכלה פורמלית (לימודי יסוד ולימודים אקדמיים) על שיעורי התעסוקה ורמות השכר של נשים וגברים חרדים. עם זאת, באופן פרדוקסלי מסתמנת בעשורים האחרונים מגמת נסיגה במשך ובהיקף הלימודים הפורמליים במגזר זה. תופעה זו ייחודית למגזר החרדי, וייתכן שטרם נחשפו מלוא השלכותיה. סקירת עומק של שוק העבודה החרדי מגלה כמה כשלים הנוגעים להיצע וביקוש של כוח אדם. בקרב נשים וגברים חרדים כאחד קיים עודף ביקוש גדול למשרות בענף החינוך מחד, ומאידך חסרים הכלים וההכשרה להשתלבות בענפים אחרים. התוצאה היא ענף חינוך מנופח, אשר בו כמה אנשים חולקים משרה אחת והיקף המשרה שלהם קטן – עוד תופעה חדשה יחסית, אשר לא הייתה נחלתו של מגזר זה בעבר. במקביל חלה עלייה חדה בשיעור הגברים החרדים הלומדים בשיבות ובמשך הלימודים הממוצע. מכל אלו מצטיירת תמונה של מעבר הדרגתי (שהתחולל במהלך כ-30 שנה) משוק העבודה אל העולם התורני. השתרשות דפוסיים אלו הופכת את החזרה אל שוק העבודה לאתגר שאין להקל בו ראש.

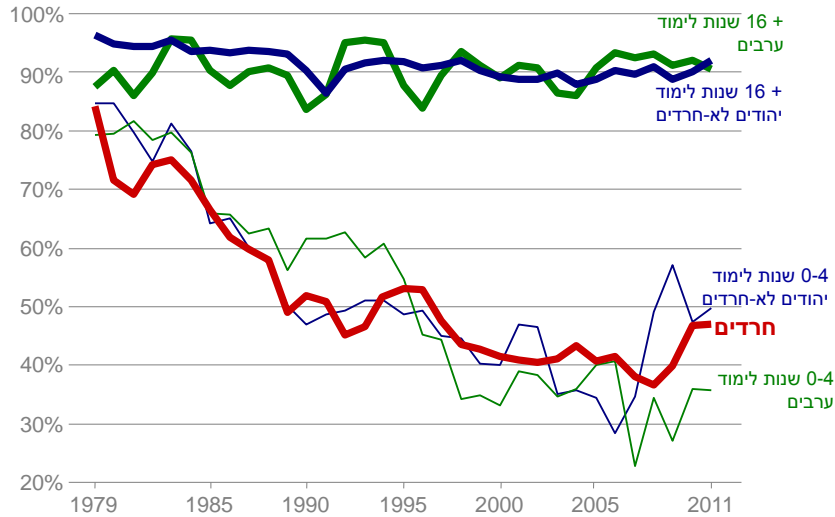
* איתן רגב, חוקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית, דוקטורנט בחוג לכלכלה באוניברסיטה העברית.

בשנת 2011 דן הרכב מורחב של שופטי בג"ץ בעתירה שהגישו פרופ' אמנון רובינשטיין, פרופ' אוריאל רייכמן והאלוף במיל' אלעזר שטרן, שביקשו לקבוע כי החוק המאפשר לפטור ישיבות קטנות (מוסדות חינוך חרדיים המלמדים בנים מכיתה ט' ואילך) מתכנית הליבה, המחייבת את כלל תלמידי ישראל, אינו חוקי. שופטי ההרכב דחו את ההכרעה בסוגיה למועד מאוחר יותר ונימקו זאת בקושי במציאות מנוף חוקתי לפסילת החוק. השופט אליקים רובינשטיין הסביר זאת כך: "נצא מנקודת הנחה שרבים מאתנו היו מרוצים אם העולם החרדי היה לומד לימודי ליבה, אבל אחרי כל זה השאלה היא האם הגענו לנקודה בה עלינו להפעיל את סמכותנו¹". מנגד טענו העותרים כי צריך להיות רף מינימלי של חינוך בסיסי שיינתן לכל ילד במערכת החינוך בישראל, מכיוון שבלעדיו הוא לא יוכל להסתדר בשוק העבודה המודרני ובכך נפגעת זכותו לחינוך. ההכרעה נדחתה כאמור בגין מורכבותה ורגישותה של הסוגיה ובשל הקושי להוכיח שהמחסור בלימודי ליבה אכן פוגע פגיעה משמעותית בסיכוייהם של צעירים חרדים להשתלב בשוק העבודה. לכאורה זהו קשר טריוויאלי, אולם בפועל קשה היה להביא עדויות לכך.

במגזר הלא-חרדי יש הסבורים כי מדובר אך ורק בתופעה חברתית, ובבחירה מודעת של הציבור החרדי באורח חיים של לימודים תורניים על חשבון השתלבות בשוק העבודה, מתוך שיקולים אידיאולוגיים ונורמות חברתיות. טיעון זה לוקה בחסר, מכיוון שאינו מסביר מדוע בעבר שיעורי התעסוקה של גברים חרדים היו גבוהים בהרבה וקרובים מאוד לשיעורי התעסוקה בכלל הציבור. "דוח מצב המדינה 2011–2012" הראה שקיימת חפיפה כמעט מלאה בין מגמת הירידה בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים ובין הירידה המקבילה בקרב גברים לא-חרדים ברמת השכלה של 0–4 שנות לימוד (תרשים 1; בן-דוד, 2012). חפיפה זו סיפקה אינדיקציה לקשר בין סוג ההשכלה שמקבלים הגברים החרדים לסיכויי השתלבותם בשוק העבודה המודרני: נראה שללא לימודי ליבה והשכלה אקדמית הם מתקשים להשתלב בו.

¹ אביעד גליקמן, "בג"ץ: החוק מעודד חרדים לא ללמוד את הליבה", ynet, 14 באוקטובר 2011. ynet.co.il/articles/0,7340,L-4130984,00.html

תרשים 1
שיעורי תעסוקת גברים, 1979–2011
 גילאי 35–54



מקור: דן בן-דוד ואיתן רגב, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מנגד, במגזר החרדי יש הטוענים כי הקושי להשתלב בשוק העבודה נובע מאפליית מעסיקים כלפי חרדים, ולא מהשכלה בלתי מספקת, אך גם טענה זו אינה מסבירה את הירידה שחלה בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים לאורך השנים. כדי ליישב סוגיה זו, נערכה כאן בחינה מעמיקה יותר של הקשר בין לימודים תורניים, השכלה פורמלית ותעסוקה במגזר החרדי. בפרק זה יוצגו אומדנים למידת השפעתה של השכלה אקדמית על שיעורי התעסוקה ועל רמות השכר של נשים וגברים חרדים, תוך התייחסות למגמות הדומיננטיות בחינוך הפורמלי והתורני במגזר. לשם כך נעשה שימוש בכמה בסיסי נתונים, ופותחה שיטה חדשה ומדויקת יותר לזיהוי האוכלוסייה החרדית. שיטה זו יושמה בהצלחה על בסיס הנתונים של מפקד האוכלוסין לשנת 2008, ובזכות מספר התצפיות הגדול אפשרה ניתוח ברזולוציות גבוהות יותר. לראשונה ניתן היה לזהות

בצורה מהימנה מספר גדול של חרדים בעלי תואר אקדמי (כ-800 גברים וכ-1,200 נשים), ולהשוות אותם לחרדים שאינם אקדמאים. שיטת הזיהוי החדשה, יתרונותיה והסיבות למעבר אליה מפורטים בנספחים לפרק זה. מרבית התרשימים המופיעים בפרק מבוססים על נתוני מפקד האוכלוסין לשנת 2008 ועל שיטת הזיהוי החדשה.²

1. חשיבותה של השכלה פורמלית³ בשוק העבודה

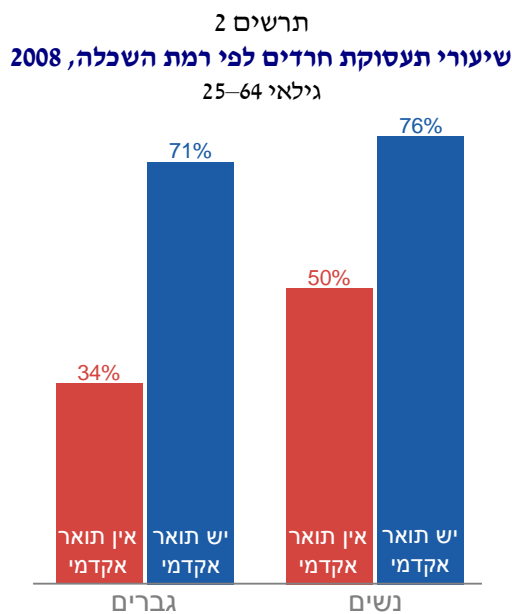
תעסוקה, שכר והכנסת משק בית

תעסוקה. בקרב גברים חרדים בגילי 25–64 שיעורי התעסוקה של בעלי תואר אקדמי עומדים על כ-71 אחוז, לעומת 34 אחוז בלבד אצל אלו שאינם בעלי תואר (תרשים 2). פער דומה מתקיים בכל אחת מן הערים שיש בהן קהילות חרדיות משמעותיות (תרשים נ'א' בנספח). בקרב נשים חרדיות הפער קטן יותר אך עדיין משמעותי מאוד – 76 אחוז מבעלות התואר מועסקות, לעומת 50 אחוז בלבד מאלו שאינן בעלות תואר. גם כאן הפער בין אקדמאיות ללא-אקדמאיות נותר עקבי למדי בערים השונות (תרשים נ'ב' בנספח). כפי שניתן לראות, בקרב חרדים אקדמאים הפער בין שיעורי התעסוקה של נשים ושל גברים קטן יחסית (5 נקודות אחוז). לעומת זאת, בקרב חרדים שאינם אקדמאים הפער בין שיעורי התעסוקה של נשים לשיעורים בקרב גברים גדול בהרבה (16 נקודות אחוז). הדבר נובע בין השאר מכך שרוב הבנות החרדיות לומדות לימודים על-יסודיים, ואילו מרבית הבנים החרדים מתחילים ללמוד בישיבות קטנות עם סיום הלימודים ביסודי. מכאן שרמת ההשכלה הפורמלית של נשים חרדיות שאינן אקדמאיות גבוהה בדרך כלל מזו של גברים חרדים שאינם אקדמאים, ויש לכך השפעה על סיכויי השתלבותם בשוק העבודה.

² בתרשימים שנדרשה בהם השוואה רב-שנתית נעשה שימוש בנתוני סקרי כוח אדם מהשנים 2011–1979 ובשיטת הזיהוי הישנה של מרכז טאוב (למעט תרשים 6, אשר בו נעשה שימוש בנתוני הסקר החברתי, והחרדים זוהו על פי הגדרה עצמית).

³ השכלה פורמלית: לימודים רשמיים שאינם לימודים תורניים, כלומר לימודי יסוד (השכלה בית ספרית) ולימודים אקדמיים.

חשוב לציין כי בחברה החרדית תפקיד המפרנס העיקרי מוטל בדרך כלל על האישה, לכן שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות גבוהים מאלו של גברים חרדים. כאשר מביאים עובדה זו בחשבון, ניתן לומר שלהשכלה אקדמית יש תרומה משמעותית לסיכוייהן של נשים חרדיות למצוא עבודה – מכיוון שגם על נשים חרדיות ללא תואר אקדמי מוטל תפקיד המפרנס העיקרי, אך הן מתקשות יותר במציאת עבודה.

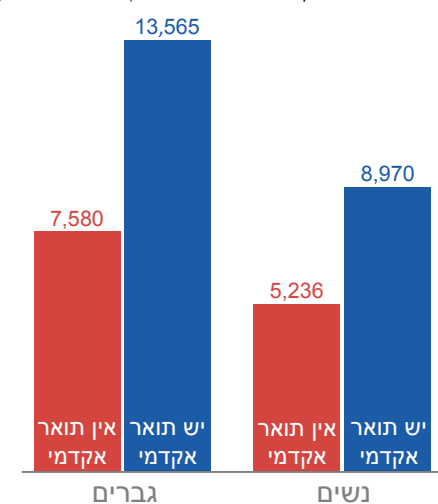


מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

שכר. גם בתחום השכר יש פערים גדולים בין אקדמאים ללא-אקדמאים במגזר החרדי (תרשים 3). בקרב גברים חרדים בגילי 25–64 המועסקים במשרה מלאה, השכר החודשי הממוצע של בעלי תואר גבוה בכ-80 אחוז משכרם של אלו שאינם בעלי תואר. בשכונות החרדיות בכל אחת מן הערים הרלוונטיות יש פער משמעותי בשכר בין חרדים אקדמאים לחרדים שאינם אקדמאים, והפער הגדול ביותר נרשם בבני ברק ובבית שמש: 105 אחוז ו-100 אחוז בהתאמה (תרשים נ'א' בנספח).

בקרב נשים חרדיות בגילי 25–64 המועסקות במשרה מלאה, שכרן השנתי הממוצע של בעלות תואר גבוה בכ-71 אחוז משכרן של נשים ללא תואר. כמו אצל הגברים, הפער המשמעותי בשכר התקיים בכל אחת מן הערים הרלוונטיות, והפער הגדול ביותר נרשם בבני ברק ובבית שמש – 102 אחוז ו-81 אחוז בהתאמה (תרשים נ'2ב' בנספח א'). פערים אלו ברמות השכר עשויים לנבוע מהבדלים בין סוגי המשרות שבהן מועסקים חרדים אקדמאים לסוגי המשרות של לא-אקדמאים. ואכן, כפי שיוצג בהמשך, לחרדים אקדמאים יש יתרון משמעותי בכל הנוגע להשתלבות בענפי תעסוקה המאופיינים בשכר גבוה.

תרשים 3
שכר חודשי ברוטו לפי רמת השכלה, 2008
שכירים חרדים המועסקים במשרה מלאה, גילאי 25–64, בש"ח



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

הכנסת משק בית. השכלה אקדמית מגדילה באופן משמעותי את הכנסתם של משקי בית במגזר החרדי. תרשים 4 מציג את ההכנסה החודשית הממוצעת ברוטו (כולל קצבאות מביטוח לאומי) של משקי בית חרדיים. כפי שניתן לראות, כאשר רק

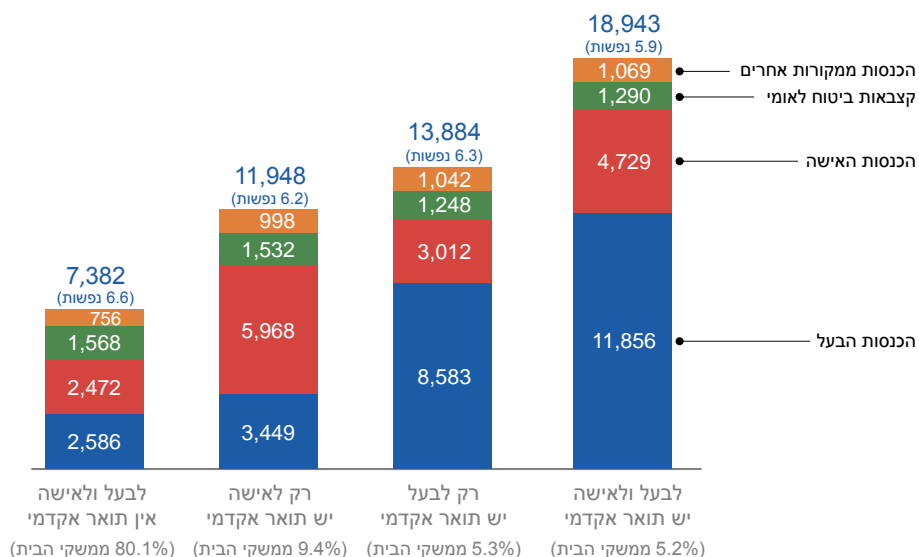
לבעל יש תואר אקדמי הכנסת משק הבית גבוהה בכ-88 אחוז מהכנסת משק בית שבו לשני בני הזוג אין תואר אקדמי. כאשר רק לאישה יש תואר אקדמי, גבוהה ההכנסה בכ-62 אחוז לעומת משק בית שבו לשני בני הזוג אין תואר. כאשר לשני בני הזוג יש תואר, הכנסת משק הבית עולה בכ-157 אחוז על זו של משק בית שאין בו אקדמאים כלל. בכל הערים, למעט מודיעין עילית, כאשר רק לבעל יש תואר הכנסת משק הבית גבוהה יותר בהשוואה למצב שבו רק לאישה יש תואר (תרשים נ'3 בנספח).

בניגוד לדעה הרווחת, במגזר החרדי הכנסתה של האישה אינה מהווה בהכרח את חלק הארי בהכנסת משק הבית. ההסבר לכך פשוט: שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות אמנם גבוהים משמעותית מאלו של גברים חרדים (תרשים 2 לעיל), אך שכרם של הגברים המועסקים גבוה בהרבה משכרן של הנשים (תרשים 3 לעיל). בשקלול גורמים אלו מתקבלת התוצאה המופיעה בתרשים 4 – במשקי בית חרדיים שבהם לשני בני הזוג אין תואר אקדמי, הכנסתו הממוצעת של הבעל דומה להכנסתה הממוצעת של האישה. עם זאת, כאמור, ממוצעים אלו מטעים, מכיוון שבמרבית משקי הבית הללו הבעל אינו עובד כלל, אך באחרים הבעל עובד ומרוויח יותר מאשתו.

במשקי בית שבהם רק לאחד מבני הזוג יש תואר אקדמי, אותו בן הזוג הוא בדרך כלל גם המפרנס העיקרי, ובמשקי בית שבהם שני בני הזוג הם אקדמאים, הכנסת הבעל היא ההכנסה העיקרית, מכיוון שכאמור שכרם הממוצע של הגברים גבוה יותר.

חשוב לציין כי נתונים אלו כוללים גם קצבאות ילדים ותמיכות אחרות שמעביר ביטוח לאומי למשקי הבית. משמעות הדבר היא שגם בשקלול קצבאות ותמיכות ממשלתיות, הכנסת משקי בית של חרדים אקדמאים גבוהה בהרבה מהכנסתם של משקי בית חרדים שאינם אקדמאים – כלומר, להשכלה אקדמית יש השפעה גדולה על סיכוייה של משפחה חרדית להיחלץ מעוני.

תרשים 4
הכנסה חודשית למשק בית לפי השכלת בני הזוג*, 2008
 חרדים נשואים בגילי 25–64, בשי"ח



* הכנסה ברוטו, כולל קצבאות ילדים ותמיכות ביטוח לאומי. מספר נפשות ממוצע ממוצע למשק בית מופיע בסוגריים.

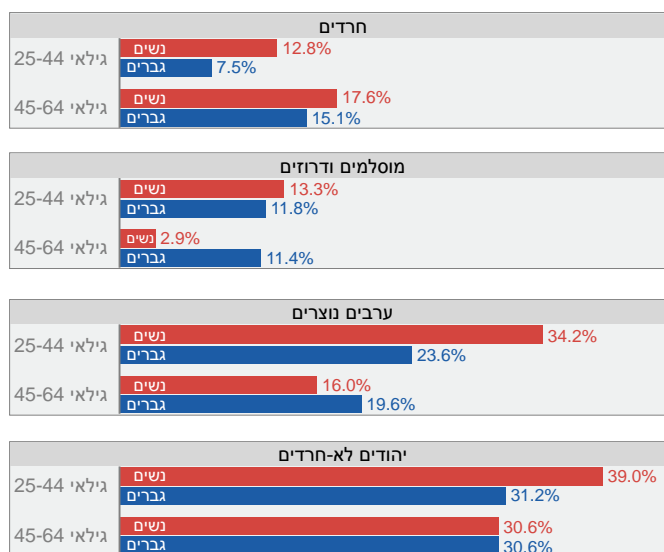
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

לימודים פורמליים ולימודים תורניים

לימודים לתואר אקדמי. בתרשים 5 ניתן לראות ששיעור האקדמאים בקרב גברים חרדים ונשים חרדיות נמוך בהרבה מהשיעור בקרב יהודים לא-חרדים. כפי שהוצג בתרשים 1, מצב זה מקטין משמעותית את סיכוייהם להשתלב בשוק העבודה. בניגוד למגמה בשאר המגזרים, במגזר החרדי שיעור האקדמאים בקרב הצעירים (גילאי 25–44), נמוך משמעותית משיעורם בקרב המבוגרים (גילאי 45–64). ממצאים אלו עשויים להעיד על ירידה בשיעור האקדמאים במגזר החרדי בעשורים האחרונים, ובהמשך אכן יוצגו עדויות נוספות לכך. מאידך ייתכן שחלק מהם

רוכשים השכלה אקדמית בשלב מאוחר יותר בחייהם, אך גם אם אלו הם פני הדברים, המשמעות היא שהכלים הדרושים להשתלבות בשוק העבודה המודרני נרכשים בשלב מאוחר מאוד (אם בכלל).

תרשים 5
שיעור בעלי תואר אקדמי, 2008
 לפי מין, דת וקבוצת גיל

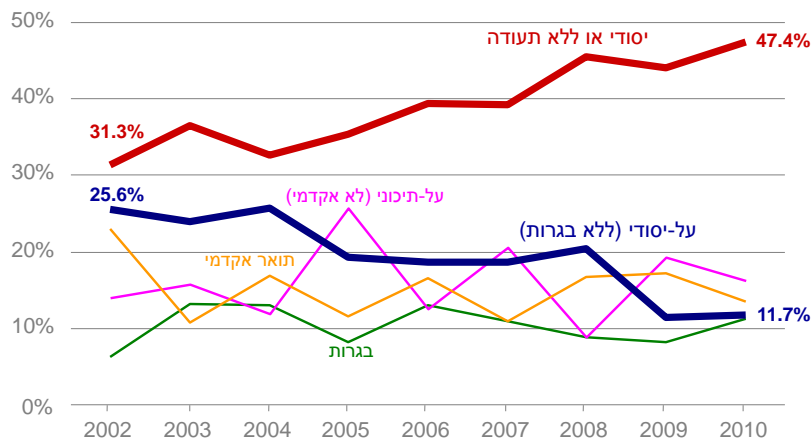


מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

לימודים פורמליים. מגמה מדאיגה שניכרת במגזר החרדי בעשורים האחרונים היא ירידה במשך הלימודים הפורמליים. בתרשים 6 ניתן לראות כי בין השנים 2002–2010 עלה שיעורם של בעלי השכלה יסודית ומטה בקרב גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (35–54) מ-31 אחוז ל-47 אחוז. במקביל ירד שיעורם של מסיימי לימודים על-יסודיים באותה קבוצה מ-26 אחוז ל-12 אחוז – כלומר חלה ירידה עקבית ומשמעותית בהיקף הלימודים העל-יסודיים ובמשך הממוצע של סך

הלימודים הפורמליים. תופעה זו, המתועדת כאן לראשונה, ייחודית למגזר החרדי ומנוגדת לחלוטין למגמת העלייה בשיעור המשכילים בשאר האוכלוסייה בישראל ובמדינות מפותחות אחרות. כפי שניתן יהיה לראות בהמשך, הסיבה העיקרית לתופעה זו הייתה מעבר הדרגתי מלימודים תיכוניים ללימודים בישיבות. יותר ויותר צעירים חרדים החלו ללמוד בישיבות קטנות עם סיום הלימודים ביסודי, וכאמור הדבר בא על חשבון לימודים תיכוניים.

תרשים 6
תעודה פורמלית גבוהה ביותר, 2002–2010
גברים חרדים בגילי 35–54

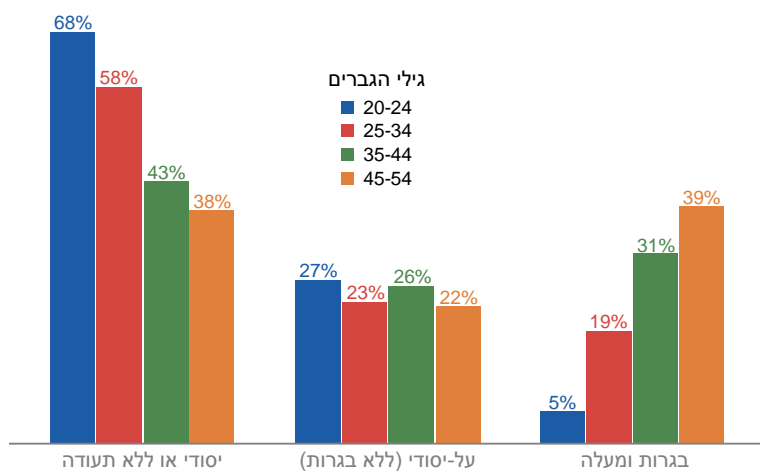


מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: הסקר החברתי של הלמ"ס

עדות נוספת לתופעה זו מתקבלת כאשר מסתכלים על קבוצות גיל שונות (תרשים 7). השכלתם הפורמלית של 68 אחוז מן הגברים החרדים בקבוצת הגיל 24–20 מסתכמת ברמת בית ספר יסודי או נמוך מכך, לעומת 38 אחוז בלבד בקבוצת הגיל 54–45. רק ל-5 אחוזים מבני קבוצת הגיל 24–20 יש תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר, לעומת 39 אחוז מהחרדים בקבוצת הגיל 54–45. חשוב לציין כי אין זה מן הנמנע שחלק מן הצעירים החרדים ישלימו בגרויות בשלב מאוחר יותר בחייהם,

אך כאמור במגזרים אחרים דווקא הקבוצות הצעירות הן המשכילות יותר, ורק במגזר החרדי המצב הפוך (תרשים 5 לעיל). פערים אלו בין החרדים המבוגרים לצעירים מספקים אינדיקציה לירידה משמעותית שחלה בעשורים האחרונים בשיעור הלומדים לימודים פורמליים ובמשך הלימודים הממוצע בקרב גברים חרדים.

תרשים 7
תעודה פורמלית אחרונה בקרב גברים חרדים
שיעור בעלי התעודה בכל קבוצת גיל, 2008

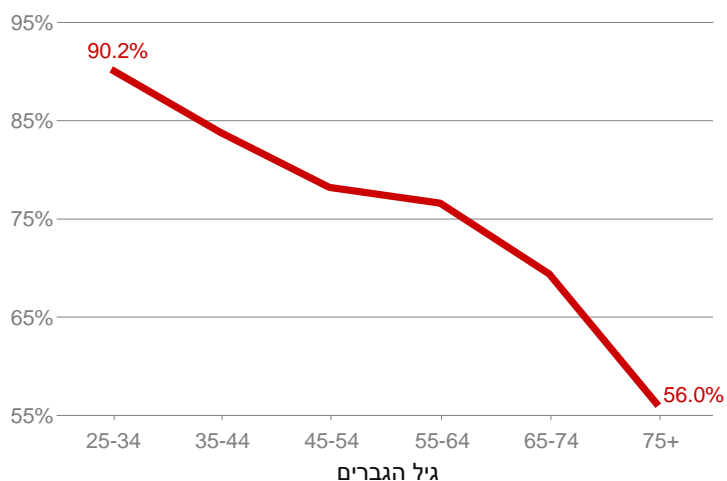


מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

לימודים בישיבה. במקביל לירידה בשיעורי ההשכלה הפורמלית, חל בעשורים האחרונים גידול משמעותי באחוז הלומדים ובמשך הלימודים בישיבה גבוהה. כפי שמראה תרשים 8, כ-56 אחוז מן הגברים החרדים בקבוצת הגיל 75 ומעלה למדו בישיבה גבוהה, לעומת כ-90 אחוז מהגברים החרדים בני 25-34, כלומר שיעור הלומדים בישיבה גבוהה בקרב גברים חרדים גדל בכ-61 אחוז בארבעת העשורים האחרונים.

תרשים 8 שיעור החרדים שלומדים או למדו בעבר בישיבה גבוהה

מתוך כלל הגברים החרדים בכל קבוצת גיל, 2008



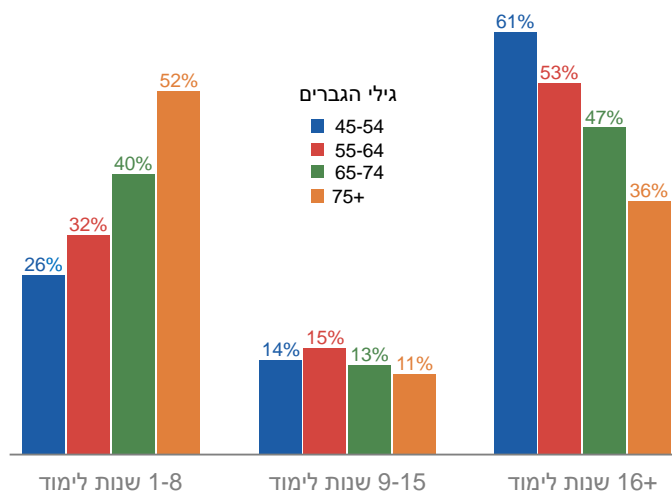
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

יתר על כן, משך הלימודים הממוצע בישיבה גבוהה עלה גם הוא במידה ניכרת: כ-46 אחוז מן הגברים החרדים בקבוצת הגיל 45-54 למדו לפחות 16 שנים בישיבה גבוהה, לעומת 16 אחוז בלבד מבני 75 ומעלה. גם כאשר משמיטים מניתוח זה את הגברים החרדים שלא למדו כלל בישיבה גבוהה, ובוחנים רק את התפלגות שנות הלימוד בישיבה גבוהה בקרב אלו שאכן למדו שם, מתקבלת תמונה דומה: בקרב גברים חרדים בני 75 ומעלה אשר למדו בישיבה גבוהה רק 36 אחוז למדו 16 שנים או יותר, לעומת 61 אחוז בקבוצת הגיל 45-54 (תרשים 9). כלומר, גם ניתוח זהיר הבוחן רק את משך הלימודים הממוצע בישיבה גבוהה מראה שבעשורים האחרונים חלה בו עלייה משמעותית.

תרשים 9

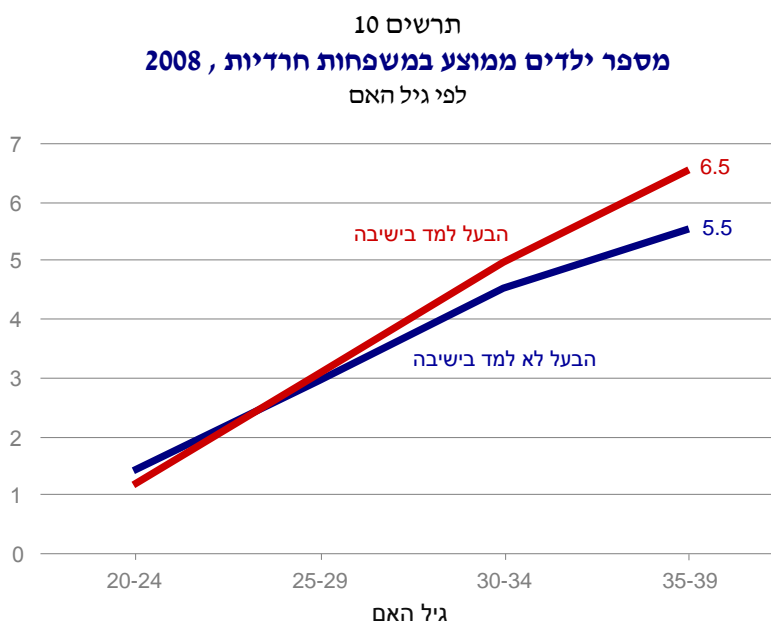
מספר שנות לימוד בישיבה גבוהה, לפי קבוצת גיל

מתוך כלל הגברים החרדים שלמדו לפחות שנה בישיבה גבוהה, 2008



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

ללימודים בישיבה יש גם השפעה משמעותית על מספר הילדים במשפחה חרדית. נשים חרדיות אשר בעליהן לא למדו בישיבה יולדות בממוצע ילד אחד פחות מאשר נשים חרדיות שבעליהן למדו בישיבה (תרשים 10). הסבר אפשרי לכך הוא גורמים אמונתיים או אידיאולוגיים – חרדים שלומדים בישיבות גבוהות עשויים להיות אדוקים יותר ומחמירים יותר מבחינת חומרת שמירת מצוות, ובהן מצוות פרו ורבו. הסבר אפשרי נוסף הוא לחצים חברתיים וכלכליים ונורמות התנהגות בתוך הקהילה, המחייבות יותר עבור תלמידי ישיבה, מכיוון שהם תלויים יותר בתמיכת הקהילה בכל הנוגע לפרנסה ועזרה הדדית. במילים אחרות, ייתכן שתלמידי ישיבה זקוקים יותר לסיוע כלכלי מן הקהילה ומספר ילדים גדול יותר מאותת על מחויבותם לקהילה והיותם "ראויים" לסיוע (ברמן, 1999).



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

סיכום ביניים. מממצאים אלו ניתן להסיק שהירידה שחלה בעשורים האחרונים בשיעורי התעסוקה ובמשך הלימודים הפורמליים הממוצע במגזר החרדי היא תוצר של אימוץ הדרגתי של דרך חיים אשר שמה דגש רב יותר על לימודי הקודש, על חשבון עבודה ולימודים פורמליים. אין זה מפתיע שהגידול בשיעור הלומדים ומשך הלימוד בישיבה גבוהה התרחש במקביל לצניחה החדה בשיעורי התעסוקה – היה זה מעבר הדרגתי משוק העבודה אל העולם התורני. אך האם הסיבות למעבר זה היו אידיאולוגיות בלבד, או שמא הוא נבע גם מחוסר ברירה נוכח הקושי הגדל להשתלב בשוק עבודה מודרני ללא כלים מתאימים? לו הייתה זו אך ורק תופעה חברתית או אידיאולוגית, אשר אינה קשורה לסוג ההשכלה של הצעירים החרדים, כנראה לא היו ניכרים הבדלים גדולים כל כך בין שיעורי התעסוקה של חרדים בעלי תואר לשיעורי התעסוקה של חרדים ללא תואר. אמנם סביר להניח שגברים חרדים בעלי תואר מאופיינים בנכונות גבוהה יותר להשתלב בשוק עבודה (ולכן רכשו תואר

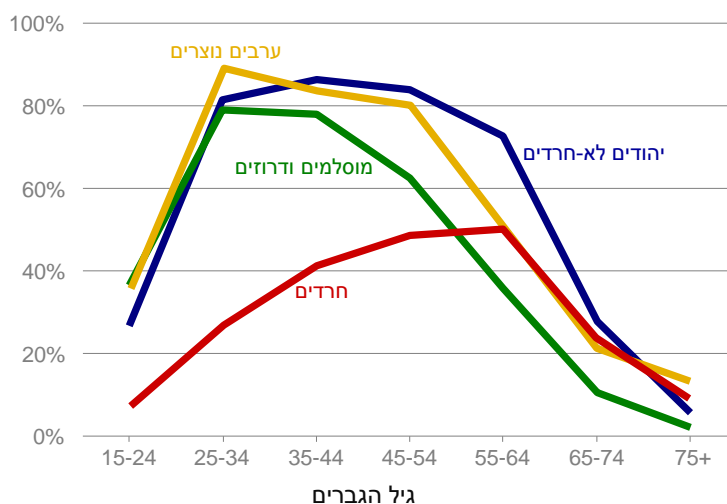
אקדמי מלכתחילה), אך אין בכך די כדי להסביר פערים גדולים כאלו. בהקשר זה חשוב לזכור כי עבור נשים חרדיות, שהן כאמור המפרנסות העיקריות במרבית משקי הבית, השכלה אקדמית מקנה יתרון משמעותי בשוק העבודה. נתון זה מספק בעקיפין אינדיקציה נוספת לכך שגם עבור הגברים אין מדובר רק בהבדלים במוטיבציה לעבוד, כי אם ביתרון ממשי שיש לחרדים אקדמאים על פני אלו שאינם אקדמאים בשוק העבודה.

2. חרדים בשוק העבודה

גיל ההשתלבות וענפי התעסוקה

תעסוקה לפי גיל. בשונה ממגזרים אחרים, בקרב גברים חרדים מגיעים שיעורי התעסוקה לרמתם הגבוהה ביותר רק בעשור השישי לחייהם, וגם אז מדובר בשיעורים נמוכים למדי (כ-50 אחוז בלבד). דפוסים אלו עומדים בניגוד חד לדפוסי התעסוקה בקרב ערבים נוצרים ומוסלמים, אשר מגיעים לרמות תעסוקה גבוהות בהרבה (80-90 אחוז) כבר בעשור השלישי לחייהם, ובקרב יהודים לא-חרדים, אשר מגיעים לשיא דומה בעשור הרביעי לחייהם (תרשים 11). תופעה זו היא פועל יוצא של פרקי הזמן הארוכים אשר מקדישים גברים חרדים רבים ללימודים תורניים על חשבון הצטרפות לשוק העבודה.

תרשים 11
שיעורי תעסוקת גברים, 2008
 לפי דת וקבוצת גיל



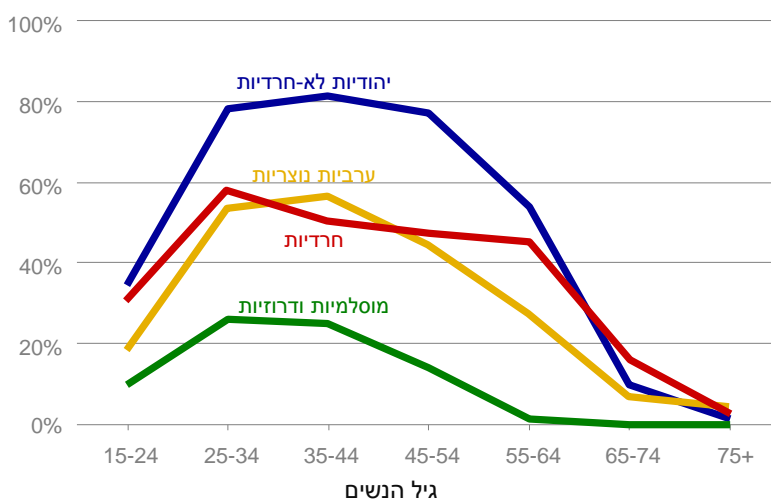
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
 נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

ההשוואה בין התפלגות התעסוקה לפי קבוצת גיל בקרב גברים חרדים לבין ההתפלגות בקרב גברים מוסלמים ודרוזים מניבה תובנות מעניינות. בשני המגזרים הללו רמת ההשכלה הפורמלית נמוכה ביחס לכלל האוכלוסייה – דבר הפוגע בסיכויים למציאת עבודה ומגביל את סוגי העבודות הרלוונטיים. גברים מוסלמים ודרוזים רבים נוטים (בלית ברירה) לעסוק מגיל צעיר בעבודות פיזיות תובעניות, אשר ניתן לבצען בגיל צעיר אך קשה להמשיך בהן בעת זקנה, לכן שיעורי התעסוקה שלהם צונחים בגילים מבוגרים יותר. לעומת זאת, מרבית הגברים החרדים לא עובדים כלל בעשורים הראשונים לחייהם, ומתחילים לעבוד רק בשלב מאוחר בהרבה. משמעות הדבר היא שבקרב צעירים חרדים רבים אי התעסוקה בגילים הצעירים נובעת גם מבחירה, ולא רק מחוסר ברירה. הפער העצום בין שיעורי התעסוקה של מוסלמים צעירים לשיעורים בקרב חרדים צעירים מלמד כי המחסור בהשכלה פורמלית אינו הגורם היחידי לרמת התעסוקה הנמוכה של הגברים

החרדים, וכי במקרים רבים הם בוחרים בדרך החיים הזו. הדבר מתאפשר בזכות מקורות מימון אחרים, ובהם הכנסת האישה (במיוחד בשנות הנישואים הראשונות).

בניגוד לגברים חרדים, שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות מגיעים לרמתם הגבוהה ביותר כבר בעשור השלישי לחייהן. עם זאת, שיעורי התעסוקה של יהודיות לא-חרדיות בגילים אלו גבוהים בכ-20 נקודות אחוז. יתר על כן, בעוד ששיעורי התעסוקה של נשים יהודיות לא-חרדיות ממשיכים לעלות, ושומרים על רמה גבוהה בעשור הרביעי והחמישי לחייהן, שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות יורדים בקצב עקבי למדי בעשורים אלו (תרשים 12). ירידה זו נובעת מריבוי הילדים ומשאבי הזמן הנחוצים לגידולם – גורמים אשר מקשים על נשים חרדיות בגילים אלו להמשיך לעבוד כפי שעשו לפני התרחבות משפחתן. תופעה דומה נצפית גם בקרב נשים מוסלמיות ודרוזיות, אם כי במגזרים אלו (בניגוד למגזר החרדי) נשים אינן נחשבות המפרנסות העיקריות, ושיעורי התעסוקה שלהן נמוכים מאוד גם בגילים צעירים.

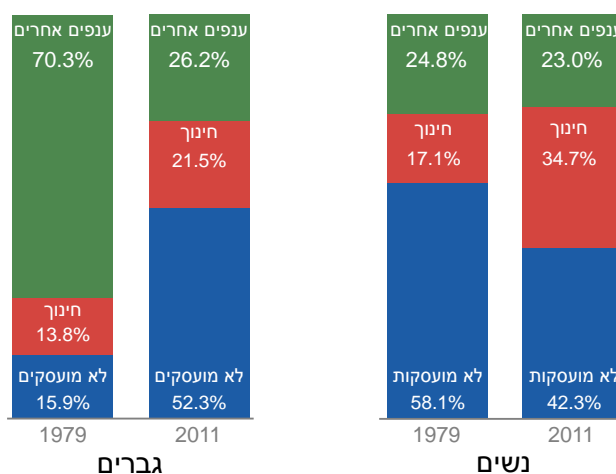
תרשים 12
שיעורי תעסוקת נשים, 2008
לפי דת וקבוצת גיל



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

ענפי תעסוקה. כפי שניתן לראות בתרשים 13, שיעור המועסקים בענף החינוך בקרב גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (35–54) גדל מ-13.8 אחוז ב-1979 ל-21.5 אחוז ב-2011 – אף על פי שבשנים אלו חל גידול של כ-15 אחוז בלבד בשיעורי הילודה במגזר החרדי. העלייה בשיעור המועסקים בענף החינוך יוצאת דופן במיוחד נוכח הצניחה בשיעור החרדים המועסקים בענפים אחרים (מ-70.3 אחוז ב-1979 ל-26.2 אחוז ב-2011). בקרב נשים חרדיות חלה בשלושת העשורים האחרונים עלייה משמעותית עוד יותר בשיעור המועסקות בענף החינוך. ב-1979 עמד שיעור זה על 17.1 אחוז ובשנת 2011 על 34.7 אחוז, כלומר שיעור הנשים החרדיות העוסקות בחינוך הוכפל.

תרשים 13
התפלגות האוכלוסייה החרדית לפי סוג תעסוקה
 גילאי 35–54, 1979 ו-2011

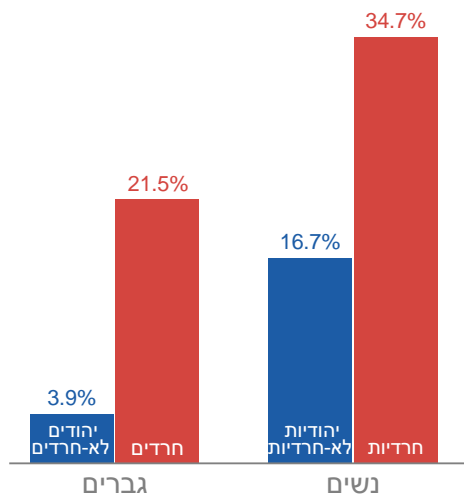


מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

אחוז הגברים החרדים בגילי 34–54 המועסקים בענף החינוך חריג בגובהו (21.5 אחוז) – פי חמישה מהשיעור המקביל בקרב גברים יהודים לא-חרדים, העומד על 3.9 אחוזים בלבד (תרשים 14). אמנם שיעורי הילודה הגבוהים במגזר החרדי

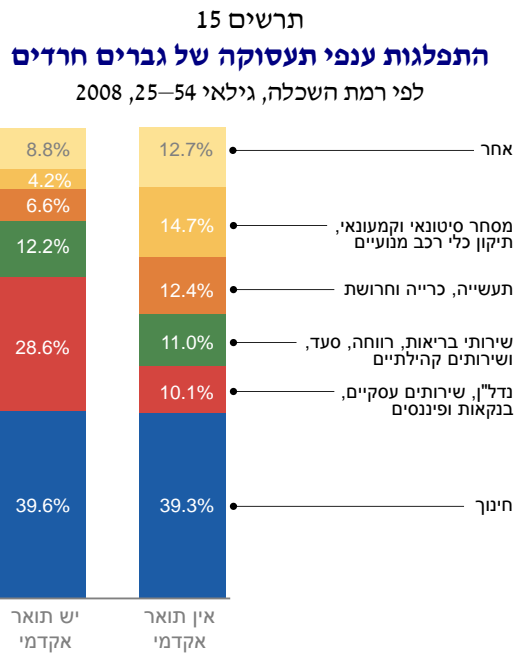
מצריכים יותר עובדים בתחום החינוך, אך גורם זה לבדו אינו יכול להסביר פערים גדולים כל כך. כפי שניתן להסיק מתרשים 11, חלק מהפער נובע מכך ששיעורי התעסוקה של חרדים צעירים יותר (גילאי 34 ומטה) נמוכים במיוחד, ולכן רוב המורים החרדים משתייכים לקבוצת הנבדקת (גילי 35–54), בעוד שבקרב המורים הלא-חרדים התפלגות הגילים מאוזנת יותר. עם זאת, מתרשים 12 עולה כי הסבר זה אינו תקף לגבי נשים חרדיות, שכן שיעורי התעסוקה של חרדיות צעירות גבוהים בהשוואה לחרדיות מבוגרות. אף על פי כן, בקרב נשים חרדיות בגילי 35–54, שיעור המועסקות בענף החינוך כפול מזה של יהודיות לא-חרדיות (34.7 אחוז לעומת 16.7 אחוז). פערים אלו מצביעים על שוני משמעותי בין שוקי העבודה במגזר החרדי ובמגזר הלא-חרדי, ובפרט בענף החינוך.

תרשים 14
שיעור המועסקים בענף החינוך, 2011
 לפי מין וקבוצת אוכלוסייה, גילאי 35-54



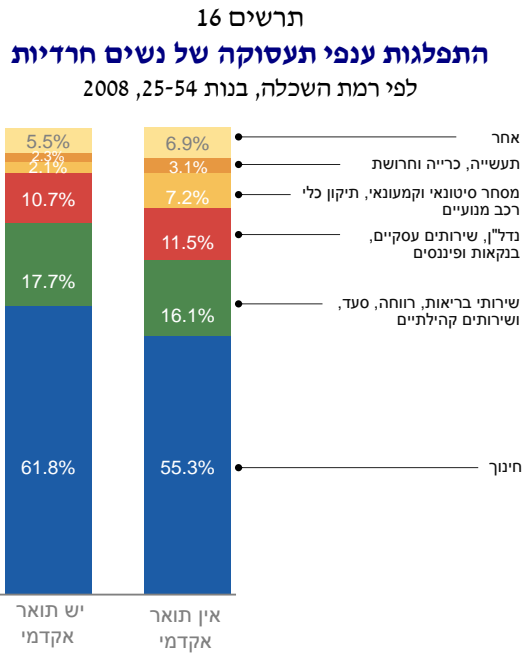
מקור: איתן רגב ודניאל פרמיסלר, מרכז טאוב
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

התפלגות ענפית. כאשר משווים את התפלגות הענפים שבהם מועסקים גברים חרדים בעלי תואר אקדמי לזו של גברים חרדים ללא תואר (תרשים 15), ניתן לראות שאחוז המועסקים בתחום החינוך כמעט זהה (כ-39 אחוז). הדבר עשוי להעיד על כך שבמגזר החרדי תואר אקדמי אינו בהכרח משפר את סיכוייהם של גברים חרדים לעבוד בענף החינוך. אין זה מפתיע נוכח העובדה שאחוז ניכר מהגברים מועסק בשיבות, ולא במוסדות פורמליים. לעומת זאת, שיעור המועסקים בענף הנדל"ן והשירותים העסקיים בקרב חרדים בעלי תואר גבוה כמעט פי שלושה בהשוואה לחרדי תואר (28.6 אחוז ו-10.1 אחוז בהתאמה). מכך ניתן אולי להסיק שהשכלה אקדמית פותחת עבור גברים חרדים אפשרויות חדשות בשוק העבודה, ובמיוחד בתחום העסקי והפיננסי.



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

בשונה מן הגברים, בקרב נשים חרדיות לא ניתן להבחין בהבדלים משמעותיים בין התפלגות ענפי התעסוקה של בעלות תואר ושל חסרות תואר – למעט ענף החינוך, אשר בו מסתמן יתרון קל לבעלות תואר (תרשים 16). הסיבה לכך היא שמרבית האקדמאיות החרדיות רוכשות תארים בעלי אוריינטציה חינוכית, ורק מעטות פונות לתחומים אחרים. רבות מהן (אקדמאיות ולא-אקדמאיות) רוכשות תעודת הוראה ושואפות למצוא עבודה כמורה או גנת. עקב כך קיימת במגזר החרדי הצפה של עובדות חינוך אשר מתחרות על מספר מוגבל של משרות. כפי שיודגם בהמשך, הדבר בא לידי ביטוי בשלושת העשורים האחרונים בגידול בלתי פרופורציונלי במספר המורות והגננות בהשוואה לגידול במספר הילדים, ובירידה בהיקף המשרה הממוצע בענף החינוך. ממצאים אלו מדגישים את הצורך ביצירת אפיקי הכשרה ותעסוקה אלטרנטיביים, אשר ישפרו את סיכויי ההשתלבות של נשים חרדיות בשוק העבודה ויצמצמו את עודפי הביקוש שלהן למשרות בענף החינוך.



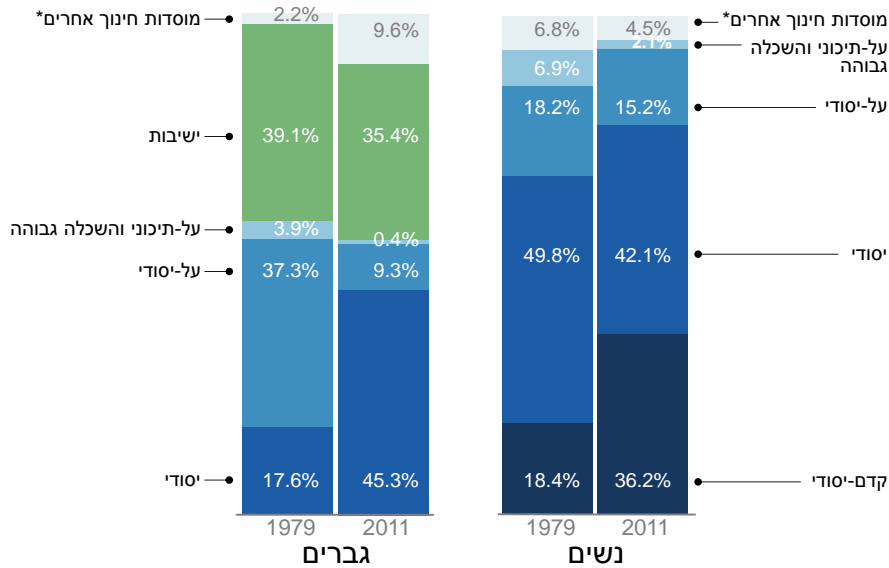
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

ענף החינוך במגזר החרדי

לאור הגידול שחל בעשורים האחרונים בשיעורי הנשים החרדיות והגברים החרדים העוסקים בחינוך, נשאלת השאלה באילו מסגרות הם מועסקים ואילו שינויים חלו בענף בשנים האחרונות. מתרשים 17 ניתן ללמוד כי בקרב גברים חרדים השינוי העיקרי התרחש בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים. ב-1979 עבדו בבתי הספר היסודיים רק 17.6 אחוז מן המורים החרדים, אך ב-2011 עלה שיעורם ל-45.3 אחוז, כלומר שיעור המורים החרדים המועסקים בחינוך היסודי (מתוך כלל המורים החרדים) גדל כמעט פי שלושה בשלושת העשורים האחרונים. לעומת זאת, שיעור המורים החרדים המועסקים בחינוך העל-יסודי עומד כיום על כרבע ממה שהיה ב-1979. נתון זה עולה בקנה אחד עם הירידה שנרשמה בשנים אלו במשך הלימודים הפורמליים הממוצע בקרב ילדים חרדים. כיום רובם המוחלט של הבנים החרדים אינם לומדים במוסדות על-יסודיים, ומתחילים ללמוד בישיבות קטנות כבר בגיל 13. לפיכך, אין זה מפתיע שחלה צניחה בשיעור המורים החרדים המלמדים במוסדות על-יסודיים. מנגד כאמור, חלה עלייה משמעותית מאוד בשיעור המורים החרדים המלמדים בבתי ספר יסודיים, והיא עשויה להעיד על מעבר כוח האדם מן המסגרות העל-יסודיות אל היסודיות.

כאשר בוחנים את התפלגות המורות החרדיות לפי מסגרת חינוכית, מתברר כי בשנת 1979 רק כ-18.4 אחוז מהן עבדו בחינוך הקדם-יסודי (גני ילדים). שיעור זה הוכפל ועמד על 36.2 אחוז ב-2011. כאמור, הדבר עשוי להעיד על עודף ביקוש של נשים חרדיות למשרות בגני ילדים.

תרשים 17
התפלגות מורים חרדים, 1979 ו-2011
 לפי מסגרות חינוך



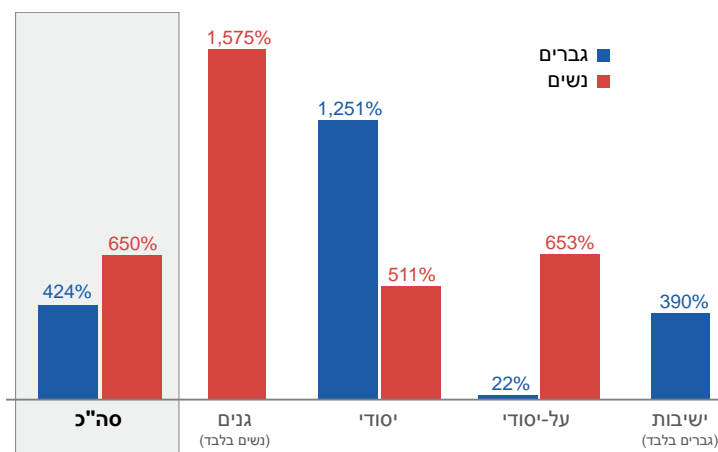
* מוסדות חינוך ובתי ספר שאינם מסווגים במסגרת ספציפית.

מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

תרשים 18, המציג את שיעור הגידול בכמות המועסקים בכל מסגרת, מלמד שב-30 השנים האחרונות אכן חל גידול בלתי פרופורציונלי במספר הגברים החרדים המועסקים בבתי ספר יסודיים – 1,251 אחוז, לעומת גידול של 424 אחוז בלבד במספר הגברים החרדים המועסקים בענף החינוך.

שיעור הגידול במספר הנשים החרדיות המועסקות בענף החינוך היה משמעותי אף יותר: 650 אחוז. כפי שניתן לראות, הגידול המשמעותי ביותר נרשם במסגרות הקדם-יסודיות: בין השנים 1979–2011 גדל מספר הנשים החרדיות המועסקות בגנים ב-1,575 אחוז, לעומת 511 אחוז בקרב המועסקות בבתי ספר יסודיים ו-653 אחוז בקרב המועסקות בבתי ספר על-יסודיים.

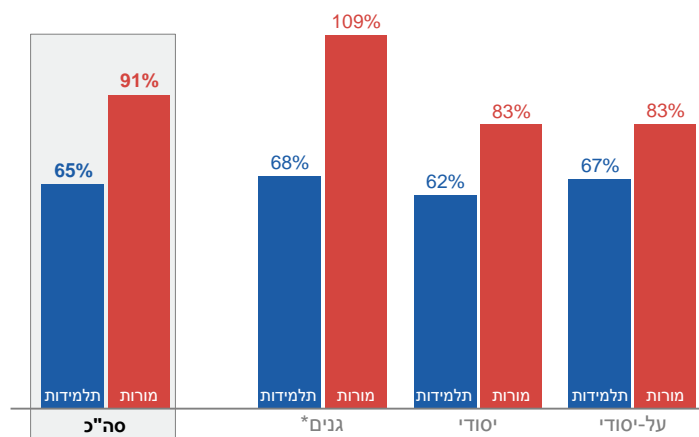
תרשים 18
שיעור הגידול במועסקים בענף החינוך, 1979–2011
 לפי מסגרות חינוך, חרדים וחרדיות בגילי 54–25



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

הגידול בשיעור המועסקות בגנים חריג ובלתי פרופורציונלי, וכפי שמראה תרשים 19 לא ניתן לייחס אותו אך ורק לגידול במספר הילדים בגנים. כאשר משווים את קצב הגידול במספר המורות החרדיות לקצב הגידול של מספר התלמידות במערכת החינוך החרדית מתגלים ביניהם פערים משמעותיים. בין השנים 2000–2010 חל גידול של כ-109 אחוז במספר הנשים החרדיות המועסקות בגנים. לעומת זאת, מספר הילדים (בנות ובנים) בגנים חרדיים גדל רק ב-68 אחוז – שיעור נמוך בהרבה. מכך משתמע שחלה ירידה בהיקפי המשרה הממוצעים של גנות חרדיות, או צמצום בגודל הכיתות בגנים חרדיים.

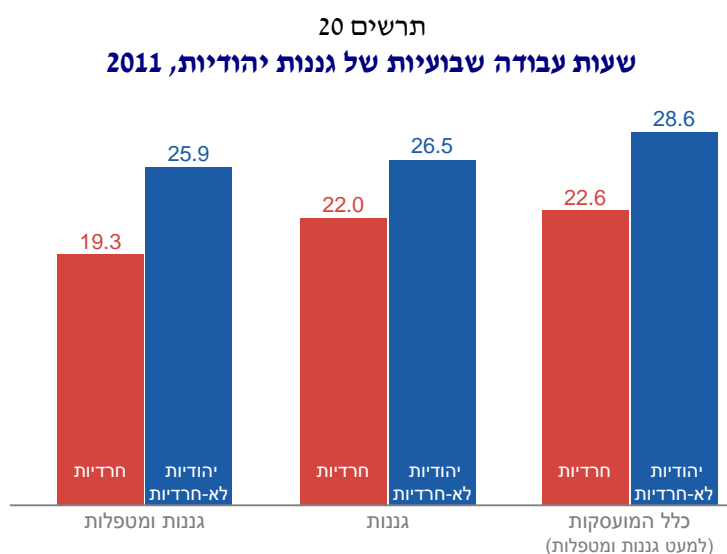
תרשים 19
שיעור הגידול במועסקים בענף החינוך ובמספר התלמידות
 נשים חרדיות בגילאי 25–54, 2000–2010



* הנתונים עבור גידול מספר התלמידים בגנים מתייחסים לבנות ולבנים, כיוון שגננות חרדיות מטפלות גם בבנים (גברים חרדים אינם עובדים כגננים).

מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: משרד החינוך, סקרי כוח אדם של הלמ"ס

ממצא נוסף אשר עולה בקנה אחד עם האמור לעיל, ועשוי גם כן להעיד על גידול בלתי פרופורציונלי במספר הגננות החרדיות, מתקבל מהשוואת ממוצע שעות העבודה השבועיות של גננות חרדיות לזה של גננות שאינן חרדיות (תרשים 20). גננות ומטפלות חרדיות עובדות בממוצע כ-19 שעות בשבוע, לעומת כ-26 שעות בקרב יהודיות לא-חרדיות. מספר השעות הזה נמוך גם בהשוואה לממוצע בקרב שאר המועסקות החרדיות (22.6 שעות). נתונים אלו מספקים עדות נוספת לעודף היצע של מורים בענף החינוך במגזר החרדי, ובמיוחד בקרב נשים חרדיות בחינוך הקדם-יסודי. לפיכך, חשוב לייצר אלטרנטיבות ואפיקי הכשרה חדשים שיתעלו את עודפי הביקוש מן החינוך לענפי תעסוקה אחרים.



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: סקרי כוח אדם של הלמ"ס

3. סיכום

הממצאים המוצגים בפרק זה מצביעים על קשר חיובי חזק בין השכלה פורמלית לתעסוקה במגזר החרדי. שיעורי התעסוקה והשכר הממוצע בקרב חרדים אקדמאים גבוהים בהרבה מהשיעורים בקרב חרדים שאינם אקדמאים. ההכנסה של משפחות חרדיות שבהן שני בני הזוג אקדמאים גבוהה פי 2.6 מההכנסה של משפחות חרדיות שבהן בני הזוג אינם אקדמאים (אפילו כאשר מביאים בחשבון קצבאות ותמיכות מביטוח לאומי). המסקנה המתבקשת היא שהקניית השכלה פורמלית לילדים חרדים היא האמצעי האפקטיבי ביותר לשבירת מעגל העוני. למרות זאת, ובניגוד מוחלט למגמה בשאר האוכלוסייה בישראל, במגזר החרדי (במיוחד בקרב הגברים) נרשמה בעשורים האחרונים צניחה במשך ובהיקף הלימודים הפורמליים. זוהי תופעה ייחודית ומדאיגה, אשר אין לה אח ורע במדינות מפותחות אחרות. המשמעות היא שלצעירים חרדים יש פחות כלים להשתלבות

בשוק עבודה מודרני ותחרותי בהשוואה לכלים שהיו להוריהם, ולכך עשויות להיות השלכות חמורות בעתיד הקרוב, במיוחד לאור קצב הגידול המהיר של אוכלוסייה זו.

במקביל חלה עלייה חדה בשיעור הגברים החרדים הלומדים בישיבות ובמשך הלימודים הממוצע – מה שגרם לדחייה משמעותית של גיל הכניסה אל שוק העבודה.

מכל אלו מצטיירת תמונה של מעבר הדרגתי, שהתחולל במשך כ-30 שנה, משוק העבודה אל העולם התורני. תהליכים אלו עיוותו את שוק העבודה החרדי וגרמו לו להיות מרוכז סביב ענף החינוך, אשר התנפח לממדים בלתי פרופורציונליים. בקרב גברים חרדים, ועוד יותר בקרב נשים חרדיות, קיים עודף היצע של מורים ומחסור בכלים ובהכשרה הדרושים להשתלבות בענפים אחרים. עקב כך חולקים כמה אנשים במשרה אחת והיקף המשרה שלהם קטן. גם כאן מדובר בתופעה חדשה יחסית, אשר לא הייתה נחלתו של מגזר זה בעבר. באופן פרדוקסלי, למרות עודף ההיצע של מורים במגזר החרדי רמת ההשכלה הפורמלית של התלמידים החרדים נמוכה מאוד.

בשקלול ממצאים אלו ניתן להסיק כי הצניחה שחלה בעשורים האחרונים בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים נבעה משילוב של שלושה גורמים עיקריים, אשר העצימו זה את זה: העלייה בחשיבותה של השכלה פורמלית בשוק עבודה מודרני; הירידה בשיעור רוכשי ההשכלה הפורמלית במגזר החרדי; והשתרשות הדרגתית של הנורמה החברתית המעניקה עדיפות ללימודים תורניים על פני עבודה – דבר שהביא לגידול משמעותי בשיעור הלומדים בישיבות ובמשך הלימודים הממוצע.

לו אורח החיים הזה היה תוצאה של בחירות אידיאולוגיות בלבד, לא היה סביר לראות שינוי גדול כל כך בשיעורי התעסוקה לאורך השנים. שינוי זה מעיד כי נוסף לאידיאולוגיה, המחסור בהשכלה הפורמלית היה גורם מרכזי לצניחה בשיעורי התעסוקה.

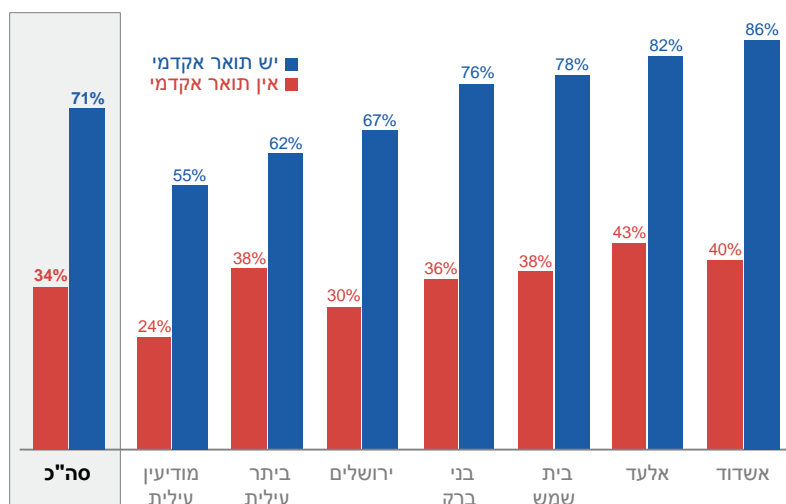
ממצאים אלו מעידים באופן ברור על חשיבותם הרבה של לימודים פורמליים להגברת התעסוקה והרווחה הכלכלית במגזר החרדי בישראל. לפיכך, ייתכן שעל

המדינה לבחון מחדש את עמדתה בכל הנוגע להחלת לימודי יסוד במגזר זה⁴ ולשקול נקיטת מדיניות אקטיבית יותר, אשר תבטיח כי גם הילדים החרדים יזכו לכלים הדרושים לצורך השתלבות בשוק העבודה המודרני. כמו כן, יש לשקול להגביר את המעורבות בהכוונה ובהכשרה מקצועית של חרדים, כדי לפתוח עבורם אלטרנטיבות חדשות ואפיקי תעסוקה נוספים מלבד תחום החינוך.

⁴ ועדת החינוך של הכנסת אישרה ביולי 2013 חוק המתנה את המשך תקצוב מוסדות הפטור החרדיים (שבהם לומדים כ-45,000 תלמידים בכיתות א'-ח') בעמידה בחובות לימודי ליבה ובהשתתפות במבחני מיצ"ב. עם זאת, לא ננקטו צעדים משמעותיים בכל הנוגע להחלת לימודים פורמליים גם במסגרות התיכוניות (כיתות ט'-י"ב). יתר על כן, במסגרות היסודיות, שבהן לומדים כ-200,000 תלמידים חרדים, אין עדיין פיקוח יעיל על החלה בפועל של תכנית הליבה.

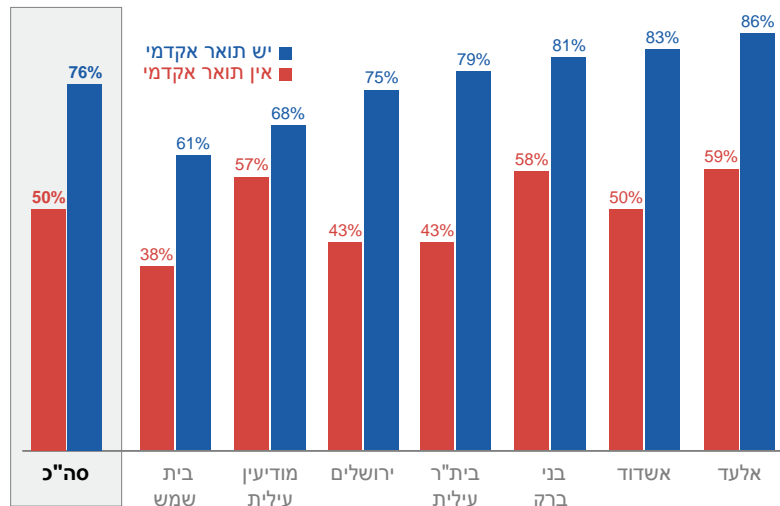
נספח א'

תרשים נ"א'
 תעסוקת גברים חרדים, לפי עיר ורמת השכלה
 גילאי 25–64, 2008



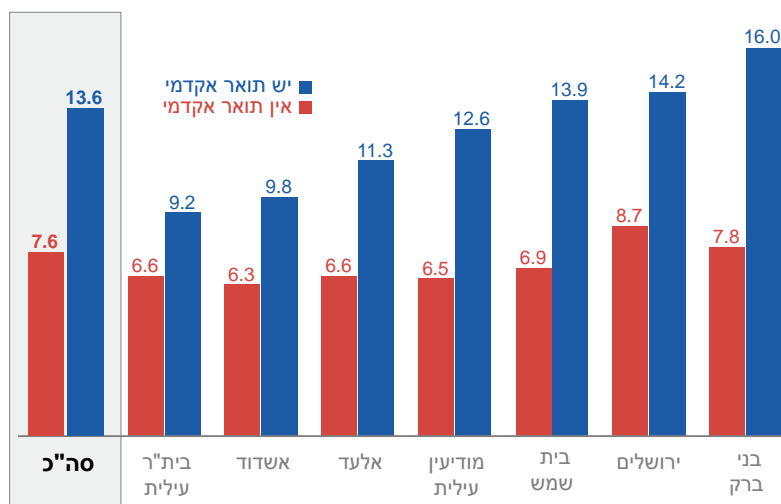
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
 נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

תרשים נ'1בי
תעסוקת נשים חרדיות, לפי עיר ורמת השכלה
 גילי 25–64, 2008



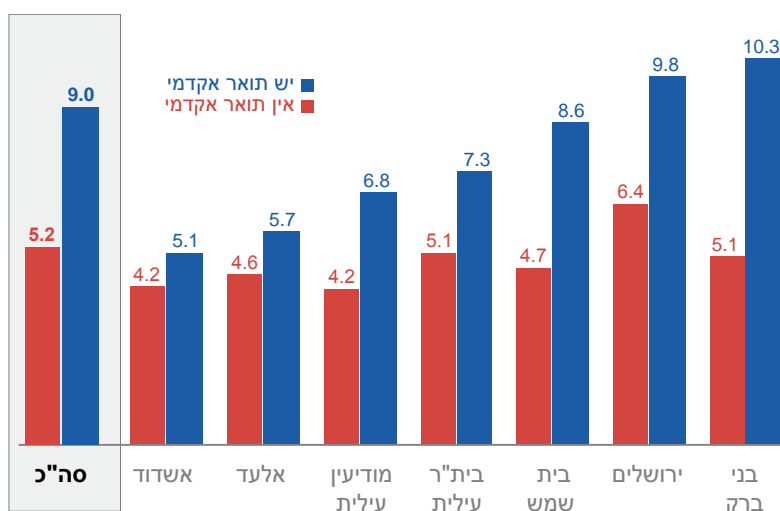
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

תרשים נ"א'
שכר חודשי ברוטו לפי רמת השכלה, 2008
 שכירים חרדים המועסקים במשרה מלאה, גילאי 25–64, באלפי ש"ח



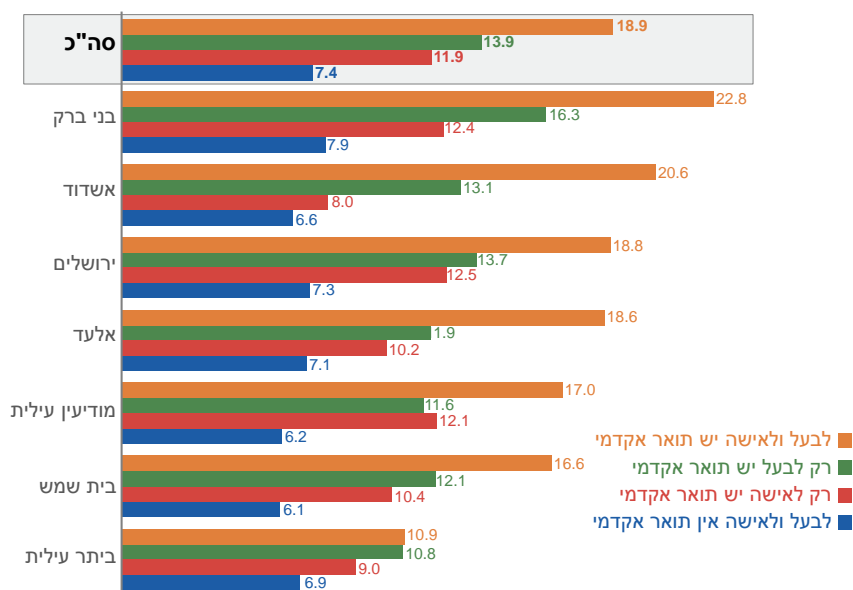
מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

תרשים נ"ב'
שכר חודשי ברוטו לפי רמת השכלה, 2008
 שכירות חרדיות המועסקות במשרה מלאה, גילי 25–64, באלפי ש"ח



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

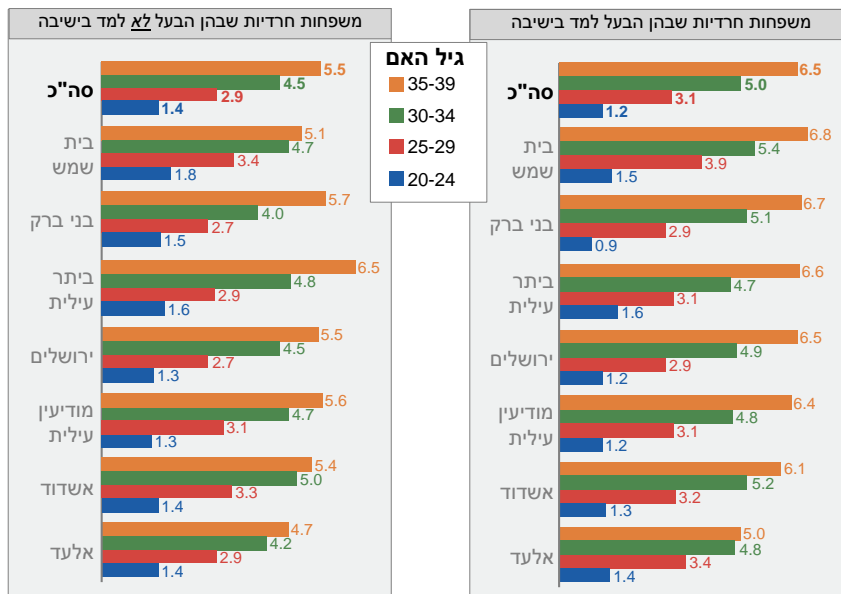
תרשים נ"3
הכנסה חודשית במשק בית חרדי*, 2008
 גילאי 25–64, באלפי ש"ח



* לפי עיר והשכלת בני הזוג, הכנסה ברוטו, כולל קצבאות ילדים ותמיכות ביטוח לאומי.

מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

תרשים נ"4
מספר ילדים, 2008
 לפי עיר מגורים וגיל האם



מקור: איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל
נתונים: מפקד האוכלוסין של הלמ"ס

נספח ב'

מעבר למתודולוגיה חדשה לזיהוי האוכלוסייה החרדית

כדי לבחון כהלכה את השפעתה של השכלה אקדמית על תעסוקה ושכר במגזר החרדי, יש צורך להשוות בין חרדים אקדמאים לחרדים שאינם אקדמאים. לשם כך נחוצה שיטת זיהוי אשר מחד תזהה גם חרדים אקדמאים (ולא רק כאלה שמקום הלימוד האחרון שלהם הוא ישיבה), ומאידך תסנן החוצה אקדמאים שאינם חרדים. שיטות הזיהוי הנהוגות כיום אינן עונות על שני התנאים הללו, ולכן אינן מתאימות לבחינת הסוגיה.

טכניקות הזיהוי הישנות וחסרונותיהן

לצורך זיהוי האוכלוסייה החרדית בסקרי כוח אדם, נעשה עד כה שימוש בטכניקות זיהוי המתבססות על מוסד הלימודים האחרון של גברים במשקי בית יהודיים.

על פי שיטת מרכז טאוב, מזוהים בשלב הראשון גברים יהודים העומדים בראש משק הבית (או נשואים לראש משק הבית) ומוסד הלימוד האחרון שלמדו בו היה ישיבה; בשלב השני מזוהים שאר חברי משק הבית של אותם גברים (נשותיהם וילדיהם); ובשלב האחרון מזוהים גברים יהודים אשר אינם עומדים בראש משק הבית שלהם, אך מוסד הלימודים האחרון שלמדו בו היה ישיבה. סך האוכלוסייה שזוהתה בשלושת השלבים הללו מוגדרת כאוכלוסייה חרדית.

בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נהוגה שיטה בעלת מאפיינים דומים. בשלב הראשון מזוהים גברים יהודים אשר מוסד הלימוד האחרון שלמדו בו היה ישיבה (גם אם אינם עומדים בראש משק הבית); בשלב השני מזוהים שאר חברי משק הבית של אותם גברים (נשותיהם, ילדיהם, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם); בשלב השלישי מושמטים משקי הבית שבהם לפחות שני גברים בוגרים לא למדו בישיבה כמוסד לימוד אחרון; בשלב הרביעי מושמטים משקי הבית אשר נמצאו בהם לפחות שני גברים או נשים אשר שירתו בצבא; בשלב האחרון מוסיפים את כלל האוכלוסייה (הבוגרת) המתגוררת במודיעין עילית ובביתר עילית. סך האוכלוסייה שזוהתה בחמשת השלבים הללו מוגדרת כאוכלוסייה חרדית על פי שיטת הלמ"ס (פרידמן ואחרים, 2011, עמ' 9-11).

לשיטות אלו שני חסרונות עיקריים:

א. הזיהוי הוא חלקי ומוטה: כמעט כל הגברים המזוהים בשיטות אלו כחרדים למדו בישיבה כמוסד לימודים אחרון, כלומר אין זיהוי של גברים חרדים אשר למדו במוסד אקדמי לאחר לימודיהם בישיבה ושל גברים חרדים שכלל לא למדו בישיבה. פרידמן ואחרים (2011, עמ' 27) מראים שעבור 28 אחוז מן הגברים היהודים בגילי 20 ומעלה אשר מגדירים עצמם כחרדים, ישיבה גבוהה אינה מוסד הלימודים האחרון, ו-17.5 אחוז לא למדו בישיבה מעולם.

ב. הזיהוי איננו מדויק: תלמידי ישיבות רבים משתייכים למגזר הדתי ולא לחרדי, כלומר חלק מן הגברים המזוהים בשיטות שהוזכרו כלל אינם חרדים. פרידמן ואחרים (2011) מראים ש-24 אחוז מן הגברים היהודים בגילי 20 ומעלה אשר מוסד הלימודים האחרון שלהם הוא ישיבה כלל אינם מגדירים עצמם כחרדים (16 אחוז מגדירים עצמם כדתיים, ו-8 אחוזים כ"אחר").

מן האמור לעיל ניתן להסיק ששיטות הזיהוי הללו אינן מתאימות לבחינת השפעתה של השכלה אקדמית על תעסוקה ושכר במגזר החרדי. כאשר מתמקדים רק בגברים שמוסד הלימודים האחרון שלהם היה ישיבה, קשה מאוד למצוא בקרבם אקדמאים, וחלק משמעותי מן האוכלוסייה המזוהה (גברים ונשים כאחד) אינם חרדים, כי אם דתיים. עובדה זו משפיעה במיוחד על נתוני הנשים: שיעור האקדמאיות בקרב נשים דתיות גבוה בהרבה משיעור האקדמאיות בקרב החרדיות⁵. לפיכך, סביר להניח שמרבית האקדמאיות שיזוהו על פי השיטות הקיימות יהיו דתיות (ולא חרדיות), ולכן לא תתאפשר השוואה קבילה בין חרדיות אקדמאיות לחרדיות שאינן אקדמאיות.

⁵ גם בקרב הגברים יש פער משמעותי בין שיעור האקדמאים הדתיים לשיעור האקדמאים החרדים, אך מכיוון שכמעט כל הגברים המזוהים בשיטות הזיהוי הישנות למדו בישיבה כמוסד לימודים אחרון, רובם אינם אקדמאים (גם כאשר מדובר בדתיים), ולכן הפער מצטמצם.

טכניקת הזיהוי החדשה

הטכניקה החדשה שפותחה עבור עבודה זו מתבססת על מפקד האוכלוסין 2008⁶ – בסיס נתונים שבו למעלה ממיליון תצפיות (פי עשרה יותר מסקרי כוח אדם). היתרון במספר גדול יותר של תצפיות הוא האפשרות לערוך ניתוחים ברזולוציות גבוהות יותר, בפרט בכל הנוגע להשכלה אקדמית במגזר החרדי. שלבי הזיהוי:

השלב הראשון מבוסס על מתודולוגיה שפיתחו גורוביץ' וכהן-קסטרו (2004) לצורך זיהוי יישובים ואזורים סטטיסטיים (שכונות) שבהם מתגוררת אוכלוסייה חרדית. במתודולוגיה זו נעשה שימוש בנתוני ההצבעה למפלגות חרדיות בבחירות לכנסת כדי לזהות אזורים שבהם שיעור החרדים באוכלוסייה גבוה במיוחד. גורוביץ' וכהן-קסטרו דירגו את האזורים הללו לפי רמת הומוגניות חרדית: באזורים ברמת הומוגניות 1 שיעור החרדים באוכלוסייה הוא הגבוה ביותר, ובאזורים ברמת הומוגניות 12 שיעורם באוכלוסייה הוא נמוך יחסית. באזורים שלא סווגו ברמת הומוגניות כלשהי שיעור החרדים באוכלוסייה הוא אפסי או זניח.

לאחר בחירות 2009 יושמה מתודולוגיה זו מחדש על ידי הלמ"ס, ועודכנה רשימת האזורים הרלוונטיים. פרידמן ואחרים (2011) מראים שכ-64 אחוז מסך אוכלוסיית החרדים מתגוררים באזורים ברמת הומוגניות 1-6, ושבאזורים אלו רק כ-20 אחוז מן האוכלוסייה אינה מגדירה עצמה כחרדית. לפיכך, בשלב הראשון של שיטת הזיהוי החדשה זוהתה במפקד האוכלוסין כלל האוכלוסייה היהודית המתגוררת באזורים ברמת הומוגניות 1-6.

השלב השני נועד לסנן החוצה את האוכלוסייה הלא-חרדית המתגוררת באזורים ברמת הומוגניות 1-6. לשם כך היה צורך למצוא מאפיין ייחודי אשר מבדל משקי בית חרדיים ממשקי בית לא-חרדיים. מאפיין שכזה אכן נמצא – החזקת מכשיר טלוויזיה בבית. מניתוח נתוני הסקר החברתי לשנת 2011 – שבו הנפקדים נשאלו באופן ישיר אם הם מגדירים עצמם חרדים – עולה כי כ-91 אחוז מכלל החרדים כלל אינם צופים בטלוויזיה, וכ-7 אחוזים נוספים צופים בטלוויזיה פחות משעה בכל יום (ייתכן כי מחוץ לביתם). לעומת זאת, רק כשישה אחוזים מן היהודים הלא-חרדים הצהירו שאינם צופים כלל בטלוויזיה. מכאן נובע שהשטת משקי הבית שיש בהם

⁶ טכניקת הזיהוי פותחה עבור מפקד האוכלוסין, אך ביצוע התאמות מסוימות (בסיוע הלמ"ס) יאפשר ליישמה גם על בסיסי נתונים אחרים – למשל סקרי הוצאות משקי בית.

טלוויזיה תסנן החוצה את מרבית הפרטים שאינם חרדים, אך תשאיר את מרבית הפרטים החרדים.⁷ לפיכך הושמטו מאוכלוסיית המחקר באזורים ברמת הומוגניות 1-6 משקי הבית אשר בבעלותם מכשיר טלוויזיה.

בשקלול הנתונים שהוצגו לעיל, ניתן להעריך שבשיטת הזיהוי החדשה כ-98.5 אחוז⁸ מאוכלוסיית המחקר הסופית היא חרדית. כזכור, רמת הדיוק של שיטת הלמ"ס הייתה כ-76 אחוז בלבד. יתר על כן, בשיטה החדשה זוהו גם חרדים שמקום לימודיהם האחרון היה מוסד אקדמי, ואילו בשיטה הישנה לא ניתן לזהותם. אוכלוסיית המחקר הסופית בשיטה החדשה הורכבה מכ-10,000 גברים חרדים (כ-800 מהם בעלי תואר אקדמי), וכ-10,000 נשים חרדיות (כ-1,200 מהן בעלות תואר אקדמי).

לסיכום האמור לעיל ניתן לומר כי אוכלוסיית המחקר החדשה עומדת בשלושה תנאים הכרחיים לשם השוואה נאותה בין חרדים אקדמאים וחרדים שאינם אקדמאים: רמת דיוק גבוהה בזיהוי; זיהוי חרדים אקדמאים; ומספר גדול של תצפיות. התקיימות תנאים אלו אפשרה גם ניתוח ברזולוציה גבוהה יותר של שוק העבודה החרדי.

⁷ במפקד האוכלוסין קיים גם מספר קטן של דיירי מוסדות אשר עבורם סינון זה אינו רלוונטי, לכן דיירי מוסדות אשר גרים באזורים 1-6 וגם לומדים בישיבה זוהו כחרדים. רובם המוחלט הם רווקים לא מועסקים שגילם נמוך מ-25, ופחות מאחוז מהם בעלי תואר אקדמי. לאוכלוסייה זו השפעה זניחה על תוצאות המחקר, המתמקד בעיקר בגילאי 25 ומעלה.

⁸ $98.5\% = \frac{(80\% * 95\%)}{[80\% * 95\%] + [20\% * 6\%]}$. החישוב מניח כי ב-95 אחוז ממשקי הבית החרדיים אין מכשיר טלוויזיה. הנחה זו מתבססת כאמור על ההנחה שחלק מן החרדים אשר צופים בטלוויזיה פחות משעה ביום אינם מחזיקים מכשיר טלוויזיה בביתם, וצופים באופן אקראי בהיותם מחוץ לבית. עם זאת, גם בחישוב זהיר יותר, המניח כי רק ב-91 אחוז ממשקי הבית חרדים אין טלוויזיה, מתקבלת תוצאה דומה: $98.4\% = \frac{(80\% * 91\%)}{[80\% * 91\%] + [20\% * 6\%]}$.

מקורות

בן-דוד, דן (2012), "אומת הסטארט-אפ והאיום מבית", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2011-2012**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 82–17.

ברמן, אלי (1999), "קורבן מסובסד: תמיכת המדינה בדת בישראל", **רבעון לכלכלה**, 2, עמ' 215–192.

גורוביץ, נורמה ואילת כהן-קסטרו (2004), **החרדים: תפרוסת גאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסייה החרדית בישראל, 2001-1996**, נייר עבודה מס' 5, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האגף לדמוגרפיה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2011), **מפקד האוכלוסין לשנת 2008**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012), **הסקר החברתי, 2002 עד 2011**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקרי כוח אדם**, שנים שונות.

פרידמן, ישראלה, נאוה שאול-מנע, ניר פוגל, דמיטרי רומנוב, דן עמדי, מרק פלדמן, רות סחייק, גוסטבו שיפריס וחיים פורטנוי (2011), **שיטות מדידה ואמידת גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האגף לאוכלוסייה.

משרד החינוך, מידע אדמיניסטרטיבי, שנים שונות.